

30 . Alba Iulia | Punct: Sanctuarul Liber Pater [Apulum] | Anul: 2004

Anul: 2004

Cod RAN: 1026.13

Perioade: Antichitate

Epoci: Epoca romană timpurie

Categorii sit: Civil, Domestic, Religios, ritual și funerar

Autori: Alexandru Diaconescu, Ian Haynes, Alfred Schäfer

Instituții: Universitatea "Babeș - Bolyai", Cluj-Napoca, Birkbeck College, University of London, UK, Humboldt Universität zu Berlin, Winckelmann Institut, Germany

Rezumat

Cercetările de suprafață au avut ca scop integrarea sanctuarului în contextul urban.

Se poate observa limita de N a orașului antic și un prim drum E-V, decumanus. În partea de E se află un cardo. Următorul șir de insulae se găsește între decumanus-ul menționat și un al doilea decumanus, care flanchează la N sanctuarul. Aici se distinge o clădire cu curte centrală. Sanctuarul lui Liber Pater se găsește în al treilea șir de insulae, plecând de la zidul nordic de incintă.

La N de sanctuar, a apărut zidul de incintă al zonei sacre (temenos), care delimitează area sacră înspre V; lipt de zidul nordic al sanctuarului un mithraeum foarte bine păstrat.

O serie de zone din Partoș (cartier actual suprapus peste fostul oraș roman) s-au scufundat în timp, fiind apoi acoperite în perioada recentă de o "manta aluvionară", care a estompat formele de relief și sub care monumentele antice sunt foarte bine păstrate.

În prima fază zidurile sanctuarului erau făcute din bârne și chirpic. Într-o a doua fază, databilă după Severus Alexander, pereților li s-a făcut o temelie de piتریș și un soclu de piatră, peste care urma elevația de chirpic. O parte din bârnele anterioare au fost încorporate în noua clădire, care are exact același plan ca prima. O ultimă fază este reprezentată de câteva ziduri de lemn și chirpic pe fundament de piatră și care au o orientare ușor diferită față de mai vechile ziduri. Ultima fază a sanctuarului este datată cu monede de la Philippus Arabus.

Edificiul a fost devastat de primii creștini.

Principala descoperire o constituie un șir de favissae (gropi rituale, unde se adunau periodic ofrandele aduse în sanctuar), pe fundul cărora se aflau un mare număr de vase ceramice sparte pe loc.

Raport

Cercetările au fost efectuate în două etape, între 1989 și 1992, respectiv între 1998 și 2003 în total 10 campanii de săpătură. Într-o primă etapă, sub direcția lui Al. Diaconescu, au fost efectuate mai multe secțiuni de o parte și alta a gardului "lotului ajutător" (la ora respectivă) al uzinei Porțelanu și care au dus la identificarea sanctuarului. În 1989 în secțiunea SV, sub un strat compact de tegulee au fost descoperite mai multe statuete, reliefuri și inscripții referitoare la Liber Pater. În 1990 au fost deschise de o parte și alta a secțiunii câte o casetă, fiind descoperite alte fragmente. În 1991 și 1992 săpătura a fost extinsă identificându-se o incintă rectangulară cu aspectul unei grădini, în centrul căreia pe o rază de cca. 2 m se concentrau toate descoperirile de obiecte votive. Statuetele și plăcile fuseseră smulse de la locul lor și sparte intenționat, fiind lovite foarte probabil de un altar de piatră, aflat în centrul incintei. La V a apărut o hală cu paviment de lut, unde, probabil după desființarea sanctuarului, au fost implantate două cuptoare ceramice. Cum nu am găsit decât șanțurile de scoatere a zidurilor era greu de definit aspectul edificiului, dar judecând după stratul de pământ negru, foarte bogat în humus (conform analizelor de sol efectuate), care constituia nivelul de călcare atunci când au fost distruse statuile, concluzia a fost că ne găseam în fața unei grădini, înconjurată de hale și portice.

O parte dintre piesele descoperite au fost publicate cu diferite ocazii:

- un model de lut pentru prăjituri rituale, liba, a fost publicat de D. Ruscu¹
- model de lut pentru confecționat măști a fost publicat de L. Ruscu (Băieșan)²
- un relief de lut cu un satir și o bacantă a fost publicat de Al. Diaconescu³
- trei dintre statuetele găsite au fost analizate și comentate de Al. Diaconescu⁴
- piesele epigrafice au fost cuprinse de I. Piso⁵ în IDR.

În afara rapoartelor curente, o analiză a întregului ansamblu și a descoperirilor de acolo a fost publicată de Al. Diaconescu și A. Schäfer⁶. Concluziile primilor ani de săpătură privind evoluția generală a așezărilor romane de la Apulum au fost publicate de Al. Diaconescu, I. Piso⁷.

În anul 1998 cercetările au fost reluate în cadrul proiectului internațional Apulum, sub direcția conf. dr. Al. Diaconescu, de la UBB Cluj, dr. Ian Haynes, de la Birkbeck College, University of London și dr. A. Schaefer de la Winckelmann Institut, Humboldt Universität zu Berlin. În afara celor trei instituții menționate a mai participat la proiect Univ. Alba Iulia și s-a realizat o bună colaborare cu MNUAI. La cercetări au participat anual mai mulți arheologi experimentați din Marea Britanie și din Germania, care au asigurat conducerea diferitelor sectoare, alături de cei trei responsabili de sector, D. Bogdan (Ro), J. Sewrll (GB) și Cl. Melisch (De). Au participat de asemenea peste 20 de specialiști din cele trei țări în: topografie arheologică, arheometrie și teledetecție, paleobotanică și pedologie, osteologie, precum și dr. R. Symonds, dr. M. Fiedler, dr. C. Hoepkins, dr. V. Bolindeț, M. Egri și M. Ciușescu, ceramologi. Anual la săpături au participat cca. 12 studenți de la fiecare universitate menționată. Primele rezultate și țelurile proiectului au fost publicate de Al. Diaconescu, I. Haynes, A. Schaefer⁸. Monografia completă a sitului este preconizată pentru anul 2005.

Metoda de lucru s-a bazat în principal pe sistemul folosit de Museum of London Archaeology Service (de acum încolo prescurtat MOLAS). A fost elaborată o rețea de carouri de referință de 5x5 m, racordată la sistemul național de coordonate geografice. Suprafața investigată a fost cuprinsă între m. 95 E / 200 N și 145 E / 200 N, respectiv 95 E / 230 N și 145 E / 230 N, adică un dreptunghi de 30x50 m. Fiecare context arheologic a fost înregistrat în cadrul caroului respectiv, rezultând pe computer o imagine tridimensională a sa. Prin combinarea lor la sfârșitul cercetării se va crea o imagine virtuală a întregii suprafețe excavate. Fiecare din cele peste 1250 de contexte a fost descris într-un limbaj controlat, termenii fiind definiți de manualul de săpătură folosit la MOLAS. Nu numai contextele ci și descoperirile de obiecte mărunte (peste 2500) au fost înregistrate în sistemul GIS, astfel încât întreaga informație va fi accesibilă curând prin internet tuturor celor interesați.

Săpăturile propriu-zise au fost dublate de cercetări de suprafață efectuate de C. Lockhead și K. Ovenden-Wilson, care au avut ca scop integrarea sanctuarului în contextul urban. Prin combinarea rezistivității electrice cu radarul de adâncime a rezultat un plan destul de coerent al colțului nord - vestic al coloniei Aurelia Apulensis. Zona investigată se găsește la N și V de calea ferată, care deservește uzina Porțelanu. La S, mai multe fotografii aeriene efectuate în 2003 de B. Hanson și I. Oltean de la Universitatea din Glasgow, arată alte clădiri și o locuire relativ densă și la S de calea ferată, care duce spre uzina Porțelanu. Se poate observa limita de N a orașului antic, dincolo, de care nu se mai găsesc urme semnificative, apoi un șir de clădiri la S și un prim drum E-V, decumanus. În partea de E pare să se distingă și un cardo. Următorul șir de insulae se găsește între decumanus-ul menționat și un al doilea decumanus, care flanchează la N sanctuarul nostru. Un drum oblic, tăiat peste trama stradală originală, duce direct la sanctuar. În acest al doilea șir de insulae se distinge o mare clădire cu curte centrală. Sanctuarul lui Liber Pater se găsește în al treilea șir de insulae, plecând de la zidul nordic de incintă. El este precedat de un fel de parc, sau grădină, de formă rectangulară. Atât sondajele noastre asupra zidului de incintă a spațiului de la E de sanctuar, cât și suprafața H, indică un spațiu neconstruit. Alta este situația la joncțiunea dintre latura nordică a aceluiași zid de incintă al grădinii și drumul oblic. Suprafața I, deschisă de noi aici, pentru a verifica planul rezultat din cercetările magnetometrice, a confirmat existența drumului, dar totodată au arătat că la E se găsesc clădiri, care vor trebui cercetate în viitor. De asemenea semnalele puternice din zona unde se află intrarea în sanctuar, arată că și acolo trebuie să se găsească urme monumentale.

Investigațiile de suprafață arată totodată lipsa unor vestigii importante imediat la N și la V de sanctuarul nostru, precum și la V de structurile din insulele mai sus menționate. La V cercetările noastre au identificat o serie de gropi menajere, precum și o posibilă groapă rituală (favissa), dar nici un fel de structuri construite, ceea ce nu este de mirare, dată fiind apropierea de incinta vestică a orașului (actualul canal curge pe direcția N-S prin fostul șanț defensiv al orașului roman). La N de sanctuar, în suprafața L, a apărut zidul de incintă cu contraforți al zonei sacre (temenos), care delimita area sacră înspre V.

Aparent și aici era un teren liber, ca o livadă (?), dar în ultimele zile de săpătură a apărut, lipt de zidul nordic al sanctuarului un mithraeum foarte bine păstrat. A fost atins doar colțul sud - vestic al acestuia pe o suprafață de 1x1,5 m, dar a fost găsită în situ o bază de statuie a lui Mithras, cu inscripție, așezată pe fundamentul său original (de pe care nu a fost răsturnată). Poate că bolta încăperii subterane s-a prăbușit relativ rapid după abandonarea mithraeum-ului și creștinii nu au mai apucat să-l devasteze, cum au făcut-o cu sanctuarul lui Liber Pater, ale cărui statui au fost sfărâmate cu mult zel. Motivul pentru care această structură nu a fost detectată de aparatura noastră este adâncimea mare, la care se află stratul arheologic. Acesta este acoperit de o depunere aluvionară de cca. 1 m grosime, care a sigilat perfect ruinele antice. Acest fenomen a fost deja observat de V. Bărbuță, geomorfolog cu mare experiență, care a remarcat că o serie de zone din Partoș (cartier actual suprapus peste fostul oraș roman) s-au scufundat în timp, fiind apoi acoperite în perioada recentă de o "manta aluvionară", care a estompat formele de relief și sub care monumentele antice sunt foarte bine păstrate. În orice caz se impune săparea de urgență a acestui mithraeum, care nu poate avea dimensiuni prea mari, fiind alcătuit în mod normal dintr-o încăpere subterană de formă rectangulară.

La S de calea ferată fotografiile aeriene au permis identificarea a doi cardines, unul amplasat imediat la E de sanctuarul lui Liber Pater, pe traiectul vechiului drum de rond al primei incinte vestice a municipiului Aurelium Apulense. Cel de al doilea cardo se află în prelungirea celui observat în șirul nordic de insulae. Prin urmare actualmente putem trasa cu destulă precizie trama stradală a părții nord - vestice a orașului Apulum.

Sanctuarul lui Liber Pater nu are o stratigrafie foarte complexă. El este amplasat deasupra șanțurilor defensive de pe latura de V a primului oraș de la Apulum (municipium Aurelium Apumense). Din cercetările efectuate de noi pe latura de E a orașului antic⁹ a rezultat că sistemul defensiv consta dintr-un val și trei șanțuri, două mai mari și apropiate de val și unul mai mic și mai îndepărtat. O primă fortificație cu val de pământ și palisadă a fost curând înlocuită cu una similară. Ulterior s-a construit un zid de piatră, cu contraforți și s-au săpat noi șanțuri defensive. În zona sanctuarului lui Liber Pater am identificat încă din 1991 șanțul cel mai îndepărtat al unei prime fortificații cu val și palisadă. Probabil că, o dată cu obținerea rangului de colonia sub Commodus, orașul s-a extins spre V, incinta sa deplasându-se pe aliniamentul actualului curs N-S al canalului de drenaj.

Conform cercetărilor noastre în zona sanctuarului lui Liber Pater s-a desfășurat următoarea succesiune cronologică a evenimentelor:

Peste șanțurile municipiului Aurelium Apulense au fost săpate în epoca antonină târzie o serie de gropi pentru lut și s-au instalat mai multe cuptoare ceramice. După măsurătorile magnetometrice cele mai multe cuptoare se găsesc la S de calea ferată, care duce spre uzina Porțelanul, suprafața săpăturii noastre constituind extremitatea nordică a zonei industriale din epoca romană. În anul 2002 a fost săpat un cuptor împreună cu stratul aferent de reziduri ceramice. Dezvoltarea săpăturii spre N în 2003 a dus la identificarea aceleiași mari gropi de lut, care se pare că a dezafectat pe o întindere considerabilă șanțurile primei fortificații romane. Probabil că, o dată abandonată vechea structură defensivă, olarii au profitat de lutul din pereții șanțurilor, excavând pe orizontală întreg spațiul dintre șanțurile defensive. Astfel a rezultat în final o groapă de formă albiată în profil și orientată N-S, care străbate întreaga suprafață săpată de noi.

În epoca severiană timpurie groapa (sau gropile succesive) au fost umplute, terenul a fost nivelat și s-a construit un complex cu aspectul unei mari vile suburbane și care constituie sanctuarul lui Liber Pater. În prima fază zidurile erau făcute din bârne (diametru 0,35-0,4 m) și chirpic. Într-o a doua fază, databilă după Severus Alexander, pereților li s-a făcut o temelie de pietriș și un soclu de piatră, peste care urma elevația de chirpic. O parte din bârnele anterioare au fost încorporate în noua clădire, care are exact același plan ca

prima. O ultimă fază este reprezentată de câteva ziduri de lemn și chirpic pe fundament de piatră și care au o orientare ușor diferită față de mai vechile ziduri. Ultima fază a sanctuarului este datată cu monede de la Philippus Arabus, cele mai târzii din acest sit și care nu apar decât în ultimele contexte, care trebuie datate în ultimele două decenii ale provinciei.

Nu este clar dacă nu cumva acum, sau abia după dezafectarea lăcașului păgân de cult, pe la sfârșitul sec. III, noi cuptoare ceramice au fost instalate în zonă, după care s-a produs dărâmarea completă a acoperișului și apoi a pereților de chirpic. Cert este că edificiul a fost devastat de primii creștini, care au spart metodic statuetele zeului vinului, pe care le-au aruncat în centrul grădinii sanctuarului.

Edificiul, în care se întrunea o asociație dionisiacă din colonia Aurelia Apulensis avea cam 50x[50] m (limita sa sudică se află sub actuala cale ferată, care duce la uzina Porțelanul și de aceea lățimea clădirii nu poate fi decât presupusă). Intrarea se făcea dinspre E, unde se găsea grădina rectangulară și de unde se pătrundea într-o curte pavată cu tegule și cărămizi, așezate pe un pat gros de pietriș. În continuare, tot pe axul edificiului se găsea o grădină cu un pământ negru, bogat în humus și de unde provine printre altele un sâmbure de strugure (probabil aici fuseseră plantate mai multe fire de vie). Curtea are 9x9 m, iar grădina 18x9 m. Într-o primă fază grădina se întindea încă cca. 9 m spre V. Într-o fază ulterioară aici s-a construit o hală, orientată N-S. Între curte și grădină se găsea un pavilion de trecere, făcut din bârne pe o fundație de tegulae prinse cu mortar. Aripa nordică a clădirii era alcătuită dintr-o cameră probabil pătrată urmată de o hală lungă de 21 m și lată de 9. Săpăturile de ultimă oră (suprafața J) arată că la N se mai găsea o hală, de 4,5 m lățime și de aceeași lungime. În colțul nord - vestic (suprafața K) se mai găsea o încăpere, unde au fost identificate mai multe fundații de cărămidă și mortar pentru altare și edicule.

Principala descoperire din anii 2002 și 2003 și care a determinat de altfel prelungirea perioadei de săpătură, o constituie un șir de favissae (gropi rituale, unde se adunau periodic ofrandele aduse în sanctuar). Ele erau amplasate în halele, care mărgineau grădina spre N și V. Gropile aveau o adâncime de cca. 1,5 m de la nivelul antic de călcare și o formă albiată (6-7 m lățime și 9-10 m lungime). Pe fundul lor am găsit un număr mare de vase ceramice (specialiștii apreciază că sunt 4-500 de vase), sparte pe loc, fără ca cioburile să fie risipite (uneori piatra sau fragmentul de cărămidă folosit la spargere era lăsat și el pe loc). Cele mai multe (peste 60 exemplare) sunt niște castroane în formă de clopot, cu bază mică și instabilă, făcute dintr-o pastă grosieră, arsă reducător. Sunt vase "de unică folosință", tipice pentru ofrande, identificate pentru prima oară ca atare în săpăturile de la Camulodunum (Marea Britanie). Urmează îndeaproape cantitativ afumătorile, "turibula", vase specifice pentru arderea tămâiei și a altor mirodenii, dar care puteau folosi și ca lămpi, ori la libații (conform recent M. Fiedler, C. Höpken10). S-au descoperit de asemenea numeroși "kantharoi", cupe cu două toarte, folosite la băutul vinului. O parte din ceramica de cult a fost publicată de M. Fiedler, C. Hopkin11. Aceiași au mai publicat rapoarte privind sticla în Kölner Jahrbuch 2002.

Informații suplimentare online

[Raportul 3055 din cronica.cimec.ro](#)

[Localizare pe hartă, folosind Mapserver Cimec.ro](#)
